

Ptolemaeus néhány hazai vonatkozású ókori adatának földrajzi meghatározása.

Hazánk ókori földrajzára vonatkozó legtöbb adatot tudvalevőleg Claudius Ptolemaeus alexandriai csillagász és geográfus (Kr. u. II. század) munkája őrizte meg számunkra. Geographiájában a hegy- és népnevek nagyrészt régebbi geográfusok műveiből vette, míg a helyneveket utazók és kereskedőktől nyert értesülései alapján használta fel. Munkájában pontosan megadja a helységek csillagászati helyzetét is, persze kora tudományos viszonyainak megfelelő pontossággal. Helynévi adatainak éppen ez adja meg a jelentőséget, mert noha térkép nem maradt ránk tőle, földrajzi fokokra átszámított adataiból bárki könnyen megszerkesztheti a térképet is. Tudjuk, hogy ő is következetesen alkalmazta az Eratosthenes óta használatos szélességi és hosszúsági fokbeosztást. E fókálózatra alkalmazott térképei közül a IV. (Germania Magna), az V. (Pannonia és Illyria) és a IX. (Jazyges metanastae és Dacia) tabulák egy-egy része vonatkozik Nagymagyarország területére.¹⁾

A Ptolemaeusnál előforduló földrajzi és népnevek megfejtésével illetőleg helyzetük megállapításával számos kutató foglalkozott már. A hazánkra vonatkozó helynevek azonosításának kísérleteinél igen nagy zűrzavar észlelhető, amennyiben majdnem mindegyik esetben egymástól egészen eltérő eredményre jutottak. Oka ennek a bizonytalanságnak főleg az egy szempontból való kutatás módszerében és a minden helyszíni vagy más tárgyi alap segítségül hívásának hiányában keresendő. Minthogy a legrégibb írók közül Ptolemaeusnál fordul elő először a legtöbb hazánkra vonatkozó helynév, világos, hogy rendkívül fontos volna, ha minél többet sikerülne belőlük azonosítani. Igaz, hogy ez sok nehézségbe ütközik és a kutatásra fordított fáradság és idő csak ritkán van arányban az eredménnyel, de úgy véljük, mégsem szabad a hazánkra vonatkozó problémákat e téren sem külföldi kutatókra bízunk, kiváltképpen pedig akkor nem, amidőn eredményeikben meglepő helyszíni tájékozatlanságot tapasztalunk. E sorok írója évek óta pró-

---

¹⁾ A legjobb kiadásnak mondható C. Müller: Clandij Ptolemaei Geographia Tabulae XXXVI. Paris. 1901. c. munka. Térképvázlatunkra a szokásos latin neveket írtuk, kivéve a Baioi németet, melynek latin formája Baemi.

bálikozik azzal, hogy a Ptolemaeus által meglehetősen exaktsággal közölt helynévi adatokat, hazánk ókori topografiája szempontjából valamiképpen hasznosíthassa és lehetőleg megnyugtató alapot találjon az identifikált helyek alátámasztására.

Jelen soraink célja, hogy a problémánknál alkalmazott módszer segítségével elért néhány eredményünket bemutassuk, anélkül, hogy itt részletesebb számításokba vagy olvasóinkat untató hosszadalmas fejtegetésekbe bocsátkoznánk. Ezt majd másuti reméljük a közeljövőben megeselekedni.

Ezúttal tehát Ptolemaeus IV. tabulájának keleti részére fogjuk fordítani figyelmünket. Ez a rész ugyanis az Északnyugati Felvidékre vonatkozó adatokat tartalmaz. A kutatók már régebben észrevették, hogy Ptolemaeus térképén a helységek nagyrésze bizonyos irányban egymás után sorakoznak; ha ezeket a helyeket egymással összekötjük, rögtön arra kell következtetnünk, hogy az ilyen esetben valamely hosszabb útvonalról lehet csak szó, továbbá a közlekedési vonal mentén lévő jelentősebb helyekre kell gondolnunk, ahogy ezt a kereskedők feljegyzéseiből, illetőleg közléseiből Ptolemaeus átvette. A IV. tabula keleti részén is Brigetiotól északra a Keleti-tengerig követhetők a helységek, amelyek egy régi útvonalra mutatnak. Tudjuk, hogy már az őskorban a Keleti-tenger partjairól élénk borostyánkő-kereskedelem folyt a Földközi-tenger keleti része felé. Az is kétségtelen, hogy a forgalom nagy része hazánk területén bonyolódott le, csak az a kérdés, melyik úton. Ptolemaeus adatai pedig ép ennek a fontos útnak mentén fekvő helységeket tartották fenn számunkra. De lehetetlen elképzelni, hogy ennek az útnak semmi nyomát se tudnók megtalálni. Ez útvonal irányára nézve különböző véleményekkel találkozhatunk a szakirodalomban. Volt, aki a Garamvölgyére (Mannert), volt aki a Morvavölgyére (C. Müller) gondolt. Ezek a kutatók figyelmen kívül hagyták az ökonomia szempontjait; nem lehetett ugyanis közömbös a távolság és idő szempontja a régi korok kereskedői számára sem. Ilyen vargabetűk, kerülő utak megtevésére bizony a régi utazók sem voltak kaphatók. Egy pillantás a térképre mindenképpen meggyőzhet arról, hogy most már csak a Vág vagy a Nyitra völgyére lehetséges gondolnunk. A Vág mentén is vezetett már a régi korban közlekedési út, de ez, bár alig észrevehető az emelkedése, mégis nagyobb kerülő út a Nyitra völgyénél és Ptolemaeus távolsági adataival sem hozható összhangba. A legrövidebb út Komárom vidékéről észak felé mindenképpen a Nyitra völgyén át vezet, erre gondolt Chaloupecky is; szerinte a Celamantiából kiinduló régi kereskedelmi út inkább a Nyitra völgyén át vezetett, mint a Vág mentén és hozzá teszi, hogy a Ptolemaeusnál említett helyeket eddig nem sikerült identifikál-

ni.²⁾ A problémát sikerült tehát általánosságban egyszerűsíteni. De a valószínűsítés miatt szükséges néhány részletre kitérni.

Mindenekelőtt felsoroljuk Ptolemaeus helyneveit: Celamantia, Singone, Arsicua, Parienna, Setovia, Asanca, Carrodunum, Arsonium, Calisia, Setidava, Ascaucalis, Scurgum és Rugium. Ezek közül egyikre sem tudunk ráismerni az egy Calisián kívül. Régóta gondolnak a kutatók arra, hogy ezt a lengyelországi Kalisnak kell tartani. A magunk részéről mi is elfogadjuk e helynév azonosítását, ha az újabb nyelvészet nem intene óvatosságra az ilyen névösszeesendüléssel szemben. Mi sem akartunk rögtön ilyen szíréhangokra hallgatni, ezért pontosabb mérésekhez, főleg arányossági átszámításokhoz kellett folyamodnunk. A számítási műveletek azonban meggyőztek arról, hogy csak aránylag igen csekély eltérés mutatkozik. Szóval az intelem ellenére is csatlakoznunk kell az azonosításhoz, mert valószínűtlennek tartjuk, hogy tíz-tizenöt km. körzetben még egy Kalis nevű helység létezett volna.³⁾ Kalis mellett (Nedzierzewo) legutóbb jelentős kincslelet vált ismeretessé az V. századból.⁴⁾ Ez esetben tehát 2000 éves helynévi kontinuitással állunk szemben, ez a körülmény viszont Calisiának állandó, megszakítás nélküli lakottságáról tesz bizonyosságot. E kérdésnél azért időztünk tovább, mert az útvonal megállapításához is fontos támpontul szolgál.

Tudjuk, hogy az útvonal kiinduló pontja *Celamantia*; itt már nem támaszkodhatunk a helynévre, de hollétét biztosan ismerjük, mert Ptolemaeus térképén *Bregaetiummal* szemben fekszik. Tehát az Ószöny helyén kiásott castrummal volt szemben Celamantia. Valóban feltártak itt egy római castellumot, mellette pedig egy telepet.⁵⁾ Fontos helység lehetett egykor Celamantia, mind sztratégiai, mind kereskedelmi szempontból. Celamantia és Calisia a valóságban majdnem egy délkörön fekszik, míg Ptolemaeus térképén, Calisia 2°40' földrajzi fokkal fekszik keletre. Hasonló eltérések, elnagyolások nem írhatók mindig Ptolemaeus számlájára, mert az adatszolgáltató kereskedőkről sem lehet feltenni, hogy helymeghatározásaiknál gnomonjukat kifogástalanul kezelték. Ptolemaeus kissé elnagyolt irányváltérését indokoltá teszi még a geográfiai helyzetből adódó tényleges eltérés is, mert ő nyilván nem ismerte a Nyitra folyásának

2) V. Chaloupecky: Staré Slovensko, Bratislava. 1923, 22. l.

3) Van ugyan Kalistól délre egy Kaliszkovicze nevű község, de 24 kilométernyi távolságban.

4) E. Petersen: Ein Nachwort zum Schatzfunde von Kalisch, Alt-schlesische Blätter VIII, 1932, 26. l.

5) Az ásatásokról Tóth Kurucz J. számolt be a Komárom várme-gyei és városi múzeum-egyesület értesítőiben (1906–1909). — Finály G. térképén (Forma partium imperii romani intra fines regni Hungariae, Budapest, 1911.) is már e tábor (ma Leányvár) helyén található Celemantia

északkeleti irányát (Üzbégtől-Privigyéig), mely majdnem 1 hosszúsági fokot tesz ki (40'-et). A Nyitravölgyében vonuló ősrégi útnak kanyargó voltából származó hossza azonban nagyon megközelíti Ptolemaeus távolsági adatait, hiszen ő a csillagászati helymeghatározás adatait rajzolta fokhálózataiba és a távolságok csak akkor felelhettek meg fokhálózata mértékarányainak, ha ilyen irányváltozásokban nyilvánuló korrekciókhoz folyamodott. Az útvonal tehát a Nyitravölgyén át a Faeszkói hágón haladt a Rajec völgyébe Zsolnának, innen a Kisuca mentén vezetett a Jablunkai hágóra, majd innen Kalis irányába.

Ptolemaeus helységeinek identifikálásához ide iktatjuk adatait:

Celemantia	41°	47° 40'	53·9 km.
Singone	41° 30'	48° 15'	69·3 „
Arsicua	42° 30'	49°	30·8 „
Parienna	41°	49° 20'	61·6 „
Setovia	42° 30'	50°	

Asanca ugyanis már Jablunkától északra a Nyugati-Beszékidek tulsó lejtőjén keresendő. Ha már most elvégezzük a fokoknak stádiumokra, illetőleg kilométerekre való átszámítását és egyéb korrekciókat, amelyeket itt most elmellőzünk könnyen kijelölhetjük Ptolemaeus helyeit a tényleges földrajzi állapotnak megfelelő útvonalunkon. Singonének Nyitraivánka környékén kell lenni, Arsicua Oszlány közelében lehetett, Parienna *meglepő pontossággal* Németprónára esik, míg Setovia a Zsolna és Csaca közti útvonalon keresendő.

Megállapításainkat most a rendelkezésre álló régészeti adatokkal kívánjuk alátámasztani, melyek Ptolemaeus adatainak megbízhatóságát is igazolják.

Útvonalunk mentén már a legősibb korokból (neolit, réz- és bronzkor) ismerünk leleteket, igaz ugyan, hogy sok szórványos lelet van köztük, de mégis csak e vidék állandó lakottságára mutatnak ezek is. A Hallstatt-kortól kezdve azonban már mind sűrűbben találkozunk településekkel és sáncos erődítményekkel. Ez utóbbiakból útvonalunk védett voltára is következtethetünk. Az itt lakókat már a bronzkortól kezdve nyugodtan azonosíthatjuk az ősillyrekkel⁶⁾ Az első biztosan ismert ujabh bevándorlók e vidéken a kelták voltak, kikkel már a IV. század óta kell számolni. E korszakot a régészet La Tène kornak nevezi, amely a római uralomig tart. A kelta eraviscusok, kiknek régészeti hagyatékaai Budapest területén is szép számban

⁶⁾ Simonyi D.: Wann hat sich das illyrische Volkstum im westlichen Karpatenbecken ausgebildet? Budapest, 1935.

kerültek elő (egy római feliraton *civitas eraviscorum* olvasható), élénk kereskedelmet folytathattak észak felé, miről több pénzlelet tanuskodik, így útvonalunkon is a Rajec völgyében [Trsztena Frivaldon]⁷⁾ gazdag éremlelet került elő. Nyilván kereskedők ásták el valamely veszély alkalmával, amelynek e korban bőven ki lehettek téve. Egyéb kelta pénzleleteket ismerünk még Üzbégről, Komárom és Érsekújvár vidékéről.⁸⁾ A római korból való pénzforgalomra mutatnak útvonalunkon a következő pénzleletek: Izsa, Nagyharcsás, Imely, Naszvad, Nagysurány, Privigye és Zsolna.⁹⁾ A népvándorlás korából Komárom környékén kívül eddig csak Bánkeszről ismerünk 4 edényt.¹⁰⁾ A morvaszláv korba tehető emlékekről több helyről tudunk, így: Izsa, Nyitraivánka, Nyitra, Nagytapolcsány, Várimajor, Kós, Visegrad földvára és Radola.¹¹⁾ Honfoglaláskori emlékeket leltek: Imelyen, Naszvadon és Molnoson.¹²⁾ Az Árpádkorból két XI. századi gazdag magyar pénzlelet ismeretes: Nyitraludányból és Alsóhelvényből, és egy szórványos lelet Nagytapolcsányból.¹³⁾ Ezekből az adatokból látható, hogy a régészeti leletek is igazolják az ősi út használatát már az őskortól kezdve; de Árpádkori oklevelek is idézhetők arra nézve, hogy a Nyitra mentén régtől fogva ismeretes volt a nagy közlekedési út. Így 1235: magna via-t említ Nagytapolcsány és Koros közt,¹⁴⁾ 1264: szintén említ magna via-t Nyárhíd felé [Érsekújvár vidékén]¹⁵⁾. Persze hasonló adatokkal igazolható régi utak vezettek a Vág, Garam és Morva völgyében is, de ezek, mint már említettük, nem jöhetnek számításba Ptolemaeus adatai szempontjából.

Ami pedig a 4 helység pontosabb lokalizálását illeti, megállapítható, hogy Singone és Setovia helye nem elég bizonyos, míg Parienna és Arsicua a számítások alapján, de egyéb körülmények folytán is bizonyosnak látszik.

Singone, mint említettük, valahol Nyitraivánka környékén lehetett, vagy talán éppen a közeli Lúki-Gergelyfalván. Ez utóbbi

7) Neudeck J.: A quádok pénzei (Arch. Ért. 1883. 83—98.) Neudeck tévesen tulajdonítja a quádoknak

9) J. Eisner: Slovensko v praveku (Szlovákia az őskorban). Bratislava, 1933. 188 és 194. l.

9) Eisner i. m. 232 l. és V. Ondrouch: Der römische Denarfund von Vyškovce, Bratislava 1934. 142—143 l.

10) Eisner i. m. 235. l.

11) Eisner i. m. 253, 254, 257, 259, 264, 266, 274, 276. l. és a S. M. S. S. (Sborník Muz. Slov. Społ.) -ban azóta megjelent archaeologiai beszámolóiban.

12) Eisner i. m. 279, 282. l. és a S. M. S. S. XXXI. (1937) 109. l.

13) Gohl O.: Salamon-korabeli éremlelet Nyitra-Ludányban (Numizmatikai Közöny 1908. 102—109. l.); Jeszenszky G.: Az alsóhelvényi éremlelet töredékéről (u. o. 1914. 52—66. l.); Szt. István Emlékkönyv II. 471.

14) Fejér C. D. IV./1. 26. l.

15) Mon. Strig. I. 516. l.

helyről már a neolit, és Hallstatt korból ismerünk leleteket.¹⁶⁾ míg Ivánkáról ugyanesak a kőkorszakból, majd később a római és morvaszláv korból is.¹⁷⁾ Ezt a feltevést persze csak tervszerű ásatással lehetne eldönteni.¹⁸⁾

Setoviát valahol Kisúca-Újhelynél kell keresnünk; neolit-, Hallstatt-, La Tène- és morvaszláv-kori leletek kerültek elő Radolán, de a közeli Ochodnicáról is ismerünk Hallstattkori emléket.¹⁹⁾

Arsicua vagy Oszlány helyén, vagy attól kissé északnyugatra feküdt. A Nyitra itt gyakran változtatta ugyanis medrét az idők folyamán, ilyen esetben a települések is lassan távolodnak az inundációs területről. Így kerülhetett Oszlány is mai helyére. A mai országút is a balpart lejtőjén vonul egészen Privigyéig. Azonban a régi út nézetünk szerint a jobbpart mentén haladt, de ennek az egykori lejtőjébe a Nyitra annyira belemosta medrét, hogy ma már csak egy dűlőút vezet erre. Állításunkat igazolja két nemrég felfedezett sáncvár (Kis-Keresnye és Cserenye mellett)²⁰⁾, melyek közvetlenül az említett dűlőút felett emelkednek. E földvárak a leletek alapján már a Hallstatt korban itt állottak és védték a főútvonal forgalmát, meg a Zsitvavölgye felől jövő utat. Két ilyen régi földvár aránylag elég közel egymáshoz (1600 m. légvonalban) nagyon ritka jelenség és nem lehet véletlen dolga. Itt a közelben valami fontos helységnek kellett lenni, ami pedig teljesen alátámasztja nézetünk szerint *Arsicua* ittélét.

Végül *Parienna* meglepő pontossággal esik egybe Németprónával. Érdekes, hogy ma három Próna község létezik egy-

¹⁶⁾ Eisner i. m. 32, 33, és 160. l. Janšák ásatásai az itteni »Árkus« nevű földvárban, amelyet ő az u. n. terramarékhoz sorol, arra mutatnak, hogy itt valami nagyobb helység lehetett és a La Tène és morvaszláv korban is lakott volt (S. M. S. S. XXVII/XXVIII 61 l. és XXIX. 59. l.) Erre a terramarera lokalizálni Singonét ezek alapján nem volna indokolatlan.

¹⁷⁾ Eisner i. m. 35, 227, és 276. l. Rendkívül érdekes a mi szempontunkból, hogy találtak itt byzanci zománcokat görög felíráttal (Arch. Közlem. II. (1861) 65—78. l.) és Konstantinos Monomachos érmeiket (Num. Közl. 1914. 21. l.)

¹⁸⁾ Ptolemaeus távolsági adatai miatt Nyitrára sem gondolhatunk egyelőre, noha a rézkortól kezdve állandó lakott voltát bizonyítják a leletek. A quádok tehát már egy igen régi helységnek adhattak új nevet: a Nyitra és Netra feltűnő egyezéseire vonatkozólag I. Melich J.: A honfoglalás kori Magyarország. Budapest. 1929. 339. l. Nyitra felett két őskori menedékvár volt (Zobor és Zsibrica), a morvaszláv korban a várhegy is lakott volt, végül Nyitrától kissé északra közvetlenül az országút felett van a Sindolka (?) nevű sáncgyűrű (3,6 ha), amely alkalmas lehetett az árú elraktározására, de az itt felt cserépek kora számos nem határozható meg. (S. M. S. S. XXIII. 8. l.)

¹⁹⁾ Eisner i. m. 44, 159, 185, és 276. l. Gondolni lehetne ugyan Zsolnára is, ahol a település kimutatható a bronzkortól a római korig, de Ptolemaeus adatai e feltevést nem erődítik meg.

²⁰⁾ S. Janšák: Niektoré novoobjavené hradiská slovenské. S. M. S. S. XXII. (1928) 16—21. l.

máshoz közel, Németspróna, ahonnan már a rézkorból ismerünk leleteket,²¹⁾ aztán Kispróna, majd Turóci-részen Tótpróna, hol bronzkori(?) urnacserepek jöttek elő.²²⁾ Feltűnő, hogy ezek a helységek egy igen régi, a Hallstatt-korból származó sáncos földvár körül vannak.²³⁾ A földvárat Visegradnak hívják, mely minden valószínűség szerint később épült és a prónaiak menedékvára volt, később e települések magva; ez a vidék még a régi civitas (népiközösség) központjáról van szó, melyet az ókori utazók Parienna néven ismertek, hogy ez a helynév mikénti hozható kapcsolatba a Próna névvel, annak eldötése nem ránk tartozik; itt csak felemlítjük, hogy Tótprónát 1113-ban Praunának, 1279-ben pedig terra Poronának írják az oklevelek.²⁴⁾

Befejezésül meg kell még emlékeznünk Ptolemaeus néhány népnévéről. Ezeket már nem jelöli meg oly pontosan, mint a helységeket, hanem csak felsorolja őket: Buroi (a Visztula forrásáig teszi őket), alattuk (következnek) a Sidones, Kognoi és Visburgioi az Orecyniai erdő felett. E bizonytalan felsorolás okozta azt, hogy a kutatók ide-oda tologatták őket. Ezért fontos az Orecyniai erdő hollétének megállapítása. A Szarmata hegyeket mi a Tribecessel kezdődő Nagy Fáttra vonulatnak tartjuk, melynek nyugati lejtőjén sorakoztak az előbb lokalizált helységek. E hegyvonulattól északnyugatra kellett lenni az Orecyniai erdőnek, mely nézetünk szerint a Kis Fáttra déli részeit és a Morva határhegységnek a Vlára szorosig terjedő részeit borította. Ettől az erdőtől északra kellett a *Visburgiaknak* is elhelyezkedniök, tehát nyilván a bánt és privigyei medencére kell gondolnunk. Kézenfekvő lenne így a Visburgiak központját a mai Visegradnak nevezett ősi sáncos várban keresnünk.²⁵⁾ Sajnos, nem tudjuk pontosan, hogy miféle nép lehettek a Visburgiak, de ezidőszerint egy illyrtörzsnek tartjuk őket. Nyelvészkedni nem akarunk, csak megemlíjük, hogy olyan területen, ahol mind az állandó, mind a bevándorló lakosság mindig indogermán volt, nem meglepő sem a helynevek, sem a népnevek kontinuus megmaradása sem. Egyelőre ötletként említiük meg, hogy

²¹⁾ Jelentés a M. Nemzeti Múzeum 1909. évi állapotáról. 42. l.

²²⁾ S. M. S. S. VIII. 33. l.

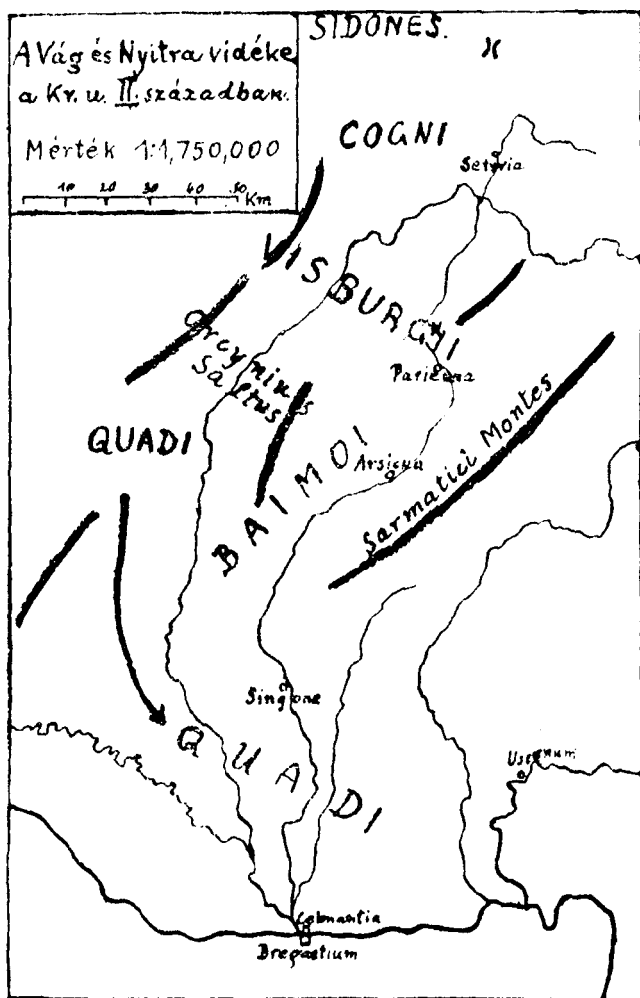
²³⁾ Š. Janšák: Slovenské hradiská z doby hallstattskej. S. M. S. S. XXXIII. (1929) 18—20. l.

²⁴⁾ Fejérpataky L.: Kálmán király oklevelei. 1892. (Értek. a tört. tud. köréből XV. 5. 60. l. — Fejér C. D. V. 2. 545. l.)

²⁵⁾ E feltevessel nem állunk egyedül, mert Ondrouch szintén felveti (i. m. 54. l. 108./a jegyzet) a Visburg-Visgrad névátalakulás lehetőségét azzal a különbséggel, hogy ő a Pílii hegyek Visegrádjára gondol, mivel a Visburgokat a Börzsöny és Cserhát vidékére teszi. — Itt kell megjegyeznünk, hogy számfűtésaink alapján Ptolemaeus Usenum-a az Ipolymenti Viskkel esik egybe, ahonnan az a nagy pénzlelet származik, melyet Ondrouch publikált.

a Vis valamilyen illyr név, melyhez a Vistula, Visovice stb. nevek tartozhatnak. E Vis nevű törzs várát pedig valamelyik germántörzs (talán a kvádok?) nevezhette el Visburgnak és az erről elnevezett törzsnevet közölték az utazók Ptolemaeusszal.

A népnevekre vonatkozó adatai itt is koránál régebbi állapotokat tükröznek vissza. Szerinte a quadok az Orecyniai erdő

alatt helyezkednek el és alattuk következnek a Baimok „nagy népe”. Az ő korában azonban a quadok már a Dunáig nyomultak előre, miközben a baimokat nyilván kissé északabbra szorították. Térképünkön a quadok előnyomulási irányát nyílal jeleztük. A baimok elterjedése tehát lényegében változatlanul megmaradt az ő koráig. A filológusok a baimokat a kelta boiok egyik keletre származott csoportjának tartják. Lehet, hogy iga-

zuk van, de ki tudná ezt vajjon ma eldönteni? Mindazonáltal nem tudunk két véletlennek látszó helynévi összecsendülést elhallgatni. A baimok általunk kikövetkeztetett területének északi részén fekszik a ma is jól ismert Bajmóc (1113: Baimoz), déli (régebben tehát középső) részén pedig Bajmócska (Galgóctól délre). Mindkét helységnek tót nyelvi variánsa: Bojnice és Bojnička alakban ismeretes.

Bármint álljanak is ezek a dolgok, igen nehezünkre esett volna az eféle magyarázatokra nem gondolni és minden megtehető egyezést következetesen a pusztá véletlennek tulajdonítani.

Simonyi Dezső.

Identifizierung einiger Ortsnamen aus Oberungarn in der Geographie des Ptolemaeus.

(Deutscher Auszug des vorangehenden Artikels.)

Die meisten Ungarn betreffenden geographischen Angaben aus dem Altertum sind in dem geographischen Werke des Claudius Ptolemaeus enthalten. Wenn dazu auch keine Karten erhalten sind, so ersetzt diesen Umstand doch die Tatsache, dass seine Ortsangaben mit geographischen Längen- und Breitenbestimmung versehen sind, sich also leicht auf das Gradnetz projizieren lassen, das er — Eratosthenes folgend — verwendet. Bedenkt man noch, dass die Ortsnamen bei ihm zeitgenössischen Angaben von Reisenden und Kaufleuten entnommen sind, während er Berg- und Völkernamen aus älteren Werken übernahm, so sieht man, dass diese Ortsnamen die wichtigste Quelle für die antike Topographie Ungarns sind. Von den dergestalt auf das Gradnetz zurückübertragenen Karten kommen hier die Blätter IV. (Germania Magna), V. (Pannonia und Illyria) und IX. (Jazyges metanastae und Dacia) in Betracht.

An der etymologischen Erklärung und topographischen Bestimmung dieser Ortsnamen haben sich schon viele Gelehrte versucht. Das auffallende Divergieren der verschiedenen Lösungen ist darauf zurückzuführen, dass die Identifizierung der Orten bisher ohne jede Kenntnis der Örtlichkeiten und ohne Berücksichtigung sachlicher Gesichtspunkte unternommen wurde. Einige Ergebnisse von Untersuchungen, die mit einer in diesem Sinne ergänzten Methode seit Jahren vom Verfasser betrieben werden, sollen im Folgenden vorgelegt werden.

Auf der östlichen Hälfte des IV. Blattes des Ptolemaeischen Weltkarte, also einer Gegend, die dem nordwestlichen Oberlande von Ungarn (der heutigen Westslowakei) entspricht, zieht sich eine Serie von Namen dahin, die, wie ähnliche Fälle beweisen, auf einen grossen Strassenzug weisen muss, an dem diese Ortschaften lagen. Das ergibt sich auch schon aus der Erwägung, dass Kaufleute oder Reisende vorwiegend von solchen Ortsnamen Kunde brachten, die an solch einem Strassenzug lagen — und wir wissen auch, dass eine solche Handelsstrasse durch diese Gegenden führte, die Handelsstrasse, auf der sich seit vorgeschichtlicher Zeit der Bernsteinhandel zwischen der Ostsee und dem Mittelmeergebiet abspielte. Nur die genaue Lage dieser

Strasse ist unbekannt, C. Müller hat an das Marchtal, Mannert an das Tal der Gran gedacht. Bedenkt man aber, dass auch damals schon die Kaufleute aus ökonomischen Gründen den kürzesten Weg gewählt haben werden, so kann man nur an das Tal der Waag und der Nyitra denken. Das Tal der Waag bietet weniger zu überwindende Steigung, ist aber doch ein Umweg, und so bleibt nur das Nyitratal über, an das auch Chaloupecky gedacht hat, ohne doch die Ortsnamen identifizieren zu können.

Die Namen bei Ptolemaeus lauten: *Celamantia*, *Singone*, *Arsicua*, *Parienna*, *Setovia*, *Asanca*, *Carrodunum*, *Arsonium*, *Calisia*, *Setidava*, *Ascaucalis*, *Scurgum* und *Rugium*. Bei *Calisia* hat man seit jeher an Kalisch in Westpolen gedacht. Wenn auch die Sprachwissenschaft von einem täuschenden Gleichklang der Namen warnt, so bestätigen doch die Messungen, dass *Calisia* höchstens 10—15 km von Kalisch entfernt gewesen sein kann, also doch wohl damit identisch ist. Das ergibt eine Kontinuität der Benennung — und daher auch Besiedlung — durch zwei Jahrtausende.

Der Ausgangspunkt der Strasse ist *Celamantia*, Bregaelium (= Ószöny an der Donau) gegenüber, wodurch die Lage bestimmt ist, wenn auch der Name keinen Anhaltspunkt bietet. Tatsächlich ist hier ein römisches Castell und eine Siedlung ausgegraben worden. Der Ort liegt beinahe auf demselben Längengrad wie Kalisch, Ptolemaeus gibt für *Calisia* eine Verschiebung um 2° 40' nach Osten an. Solche Schwankungen lassen sich aus der Art erklären, wie Ptolemaeus zu seinen Angaben gelangt ist, durch Kaufleute, die keine genauen Messungen bieten konnten und ihm auch nicht die Abweichung des Nyitrals nach Nordosten (zwischen Üzbég und Privigye) mitgeteilt haben werden, die allein schon fast einen geographischen Grad (40') ausmacht. Die Windungen des Tales hingegen zählen mit in der Ernennungsangabe, und daher kommt es, dass bei Ptolemaeus oft die Ernennungsangabe nicht mit den astronomischen Daten übereinstimmt, wenn sie nicht nach diesen berichtigt ist. Demnach lief die Strasse durch das Nyitratal über den Facskópass in das Rajectal, von da nach Zsolna (Sillein) und durch das Tal der Kisuca über den Jablunkapass nach Kalisch. Nach Umrechnung der Gradangaben bei Ptolemaeus auf Entfernungen in Kilometern ergibt sich (*Asanca* kann ausser Betracht bleiben, denn es fällt schon auf den Nordhang der Westbeskiden), dass *Singone* in der Gegend von Nyitraivánka zu suchen ist, *Arsicua* in der Gegend von Ószlány, *Parienna* auffallend genau an die Stelle von Nemetpróna fällt, während *Setovia* auf dem Abschnitt zwischen Zsolna und Csaca zu suchen ist.

Diese durch Messung gewonnenen Feststellungen werden nun durch folgende, vor allem archäologische Sachverhalte be-

stätigt. Entlang des ganzen, soeben beschriebenen Strassenzugs sind verstreut Funde aus der Jungsteinzeit, der Kupfer- und Bronzezeit gemacht worden, in der Hallstattzeit sind schon ständige Siedlungen nachzuweisen, als deren Bewohner wir die Urillyriern zu betrachten haben. Vom 4. Jahrhundert vor Chr. G. in der La Tène-Zeit Sind einwandernde Kelten unzweideutig festgestellt. Reger Handel, den die „civitas Eraviscorum“ sonst nach Norden betrieben hat, wird durch Münzfunde (Trsztena Frivald im Rajectal) bewiesen. Keltische Münzfunde sind noch aus Üzbég und der Gegend von Komárom (Komorn) und Érsekújvár (Neuhäusel) bekannt, Münzfunden aus römischer Zeit an der erwähnten Wegstrecke aus Izsa, Nagyharesás, Imely, Naszvad, Nagysurány, Privigye und Zsolna (Sillein). Aus der Völkerwanderungszeit sind nur 4 Gefässe aus Bánkeszi bekannt. Fundorte aus grossmährischer Zeit sind: Izsa, Nyitraivánka, Nyitra, Nagytapolcsány, Várimajor (Hrad), Kós, die Wallburg Visegrad und Radola; Funde aus der Zeit der ungarischen Landnahme stammen aus Imely, Naszvad und Molnos. Aus der Árpádenzeit: Nyitraludány und Alsóhelbény, und ein Srteufund aus Nagytapolcsány. Es ist also seit vorgeschichtlicher Zeit kontinuierlicher Handelsverkehr auf diesem Strassenzug festzustellen, dessen auch Urkunden aus der Árpádenzeit Erwähnung tun: so wird 1235 eine magna via zwischen Nagytapolcsány und Koros erwähnt, 1264 eine solche bei Nyárhíd (in der Gegend von Érsekújvár). Natürlich gab es ähnliche Strassenzüge auch in Gran-, Waag- und Marchtale, aber die Entfernungsangaben bei Ptolemaeus stimmen nur für das Nyitratál.

Von den an der Strasse liegenden Orten fällt *Singone* in die Gegend von Nyitraivánka, und ist vielleicht identisch mit Lúki-Gergelyfalva. Von hier sind Funde schon aus neolithischer Zeit und aus der Hallstattzeit bekannt, aus Nyitraivánka aus der Steinzeit, aus römischer und grossmährischer Zeit..

Setovia ist bei Kisucaújhely zu suchen. Bei Radola sind Funde aus dem Neolithikum, aus der Hallstatt-, La Tène- und der mährisch-slavischen Zeit gemacht worden, bei dem nahe gelegenen Ochodnica solche aus der Hallstattzeit.

Arsicua ist bei Oszlány zu suchen, etwas nordwestlich davon. Die Nyitra hat hier das Flussbett geändert.. Zwei Wallburgen (Kis-Keresnye und Cserenye) schon in der Hallstattzeit in Benutzung mögen die Strasse und die Abzweigung im Zsitvatal hier gesichert haben. Dass zwei Wallburgen so nahe (1600 m.) zueinander liegen, deutet auf die Wichtigkeit des Ortes.

Parienna schliesslich ist Némecpróna, wo schon aus der Kupferzeit Funde vorliegen; daneben liegt Kispróna, weiterhin Tótpóna, wo Urnenfragmente aus der Bronzezeit (?) gefunden worden sind. In der Nähe liegt die Wallburg Visegrad (aus der

Hallstattzeit), die wahrscheinlich erst später als Fluchtburg der Bewohner von Próna errichtet wurde und dann den Kern einer neuen Siedlung gebildet hat. Im Mittelalter war sie Mittelpunkt einer Volksgemeinschaft (*civitas*), die als *terra Visegrad* in den Urkunden erwähnt wird; der antike Name ist *Parienna*, der heutige *Próna*; ob, und was für ein Zusammenhang zwischen den Namen besteht, mögen die Sprachwissenschaftler entscheiden. Der Name kommt schon 1113 in der Form *Prauna* vor (= *Tótpóna*), 1279 wird die *terra Porouna* erwähnt.

Was die, bei Ptolemaeus weniger genau lokalisierten Völker- und Gebirgsnamen betrifft, so zählt er hier die *Buroi* (an der Weichselquelle), *Sidones*, *Kognoi* und die *Visburgoi* oberhalb des Orkynischen Waldes auf. Weiterhin nach Osten folgen die Sarmatischen Berge. Nach unserer Annahme wären sie mit dem Gebirgszuge der Nagy Fátra (vom Tribecs an) zu identifizieren, nordwestlich davon wäre demnach der Orkynische Wald zu suchen, den man daher mit der Kis Fátra und dem ungarisch-mährischen Grenzgebirge um den Vlarapass gleichsetzen müsste. Nördlich davon, im Becken von Bán und Privigye, wären die Sitze der *Visburgoi* zu suchen, also um das heutige Visegrad; die dortige Wallburg mag daher ihr Hauptsitz gewesen sein. Wiederrum überlassen wir es den Sprachforschern, das Verhältnis, in dem die beiden Namen zueinander stehen, klarzustellen, und wollen nur erwähnen, dass die Kontinuität der Ortsnamen in einem Gebiet, wo sowohl die Ureinwohner als die Einwanderer Indogermanen waren, eben nicht unwahrscheinlich ist. Im Wortelemente *Vis* könnte ein alter illyrischer Namen vermutet werden, der uns auch in *Vis-tula*, *Visovice* usw. begegnet. Das Wortelement *-burg* germanischer Herkunft, mag von den Germanenstämmen herühren (vielleicht Quaden), die dieses Gebiet später besetzten und in deren Namensform Ptolemaeus den Ortsnamen mitgeteilt erhielt. Nach den Quaden folgen gegen Süden die *Baimoi*, ein grosser Volk, sagt Ptolemaeus. Die Angabe gibt ältere Zustände wieder, denn zu seiner Zeit sassen die Quaden schon an der Donau. Der Name *Baimoi* wird von den Philologen mit den keltischen Boiern in Verbindung gebracht. Auffallend ist aber, dass auf dem Gebiete, das wir demzufolge den *Baimoi* zuweisen müssen, zwei Orte liegen, deren Namen in auffallender Weise an den der *Baimoi* anklingt: *Bajmóc* im Norden (1113 *Baimoz*), *Bajmócska* (südlich von *Galgóc*) im Süden (ursprünglich also der Mitte) ihres Gebietes. Sollte das blosser Zufall sein?

Desider Simonyi.